

MIÉRT NEM OLYAN DEMOKRÁCIÁK LETTEK KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPÁBAN, MINT REMÉLTÜK?

C S I Z M A D I A E R V I N

Ha az ember nem csak magyar pártpolitikáról szeret olvasni, gyakran találkozhat a nemzetközi irodalomban úgynevezett nagy áttekintésekkel. Ezek hosszabb időszakokról, egész korszakokról szólnak, s szerzőiknek globálisabb, általánosabb tanulságok megfogalmazása a célja. Az egyik ilyen nagy áttekintéscsoport az 1990 utáni kelet- és közép-európai demokratizálódások tanulságival foglalkozik. Szeretnék párat kiemelni közülük. Lesznek közöttük ismertebbek (mint például Fareed Zakariáé) és kevésbé ismertek, de annál érdekesebbek. A lényeg, hogy szerzőink arra a kérdésre próbálnak választ találni: *sikerültek-e a térség átmenetei?*

A VISSZAFORDULÁS ELMÉLETEI

Nem foglalkozom a térséggel foglalkozó korai elméletekkel, már csak azért sem, mert ezek meglehetősen optimisták voltak. Akkor kapcsolódunk a történetbe, amikor a Kelet- és Közép-Európa demokratikus fejlődésére vonatkozó optimista forgatókönyvek az 1990-es évek második felében kezdenek megkérdőjeleződni. Ekkorra sok nyugati elemző számára világossá válik, hogy az új demokráciák némelyike nem tudja kellő intenzitással és hatékonysággal folytatni a nyugati típusú liberális demokrácia transzplantációját. Ekkor máris megjelennek a posztkommunista régióra vonatkozó első „visszafordulás-elméletek”. Ezek már nem a liberális világforradalom helyi megvalósulásainak tekintik a régió országait, hanem azt latolgatják: ha nem liberálisak, akkor *milyenek* ezek a demokráciák? S egyáltalán: demokráciák-e még a térség bizonyos államai?

Fontos rámutatni, hogy miközben Magyarország csak 2010 után kerültek hatalomra azok az erők, amelyek a demokrácia jellegét illetően a korábbiól élesen elváló felfogást vallanak, a nyugat-európai elméletek már ezt jóval megelőzően, a '90-es évek második felében érzékelik a megtorpanásra utaló jeleket és változásokat. E változások átfogó leírására ekkor jelennek meg az első illiberalizmus-elméletek.

Ebben a dolgozatban röviden áttekintem az induló teóriát, Fareed Zakaria megközelítését, hogy aztán eljussak más korai értelmezésekhez (Diamond, Merkel-Croissant) is. Érintem Levitsky és Way nagyon érdekes alternatív elméletét, illetve az autoritarianizmus feltámadásáról szóló vitát. Természetesen

Rendszerválság
– A Sztálin-szobor helyén
felállított, majd 1990 nyarán
leszerelt Lenin-szobor
(Pátzay Pál, 1965)
(Fortepan)

nem törekszem a téma átfogó feldolgozására – az itt bemutatottnál jóval nagyobb és szerteágazóbb a témával foglalkozó irodalom. Cikkem tehát pusztán illusztratív jellegű. S még valami: az alább bemutatandó szerzők inkább a régió általános jelenségeire koncentrálnak, semmint külön egy-egy országra. Így Cas Mudde és Erin Jenne írásán kívül nincs közvetlen magyar fókuszú cikk. Ha a nyugat-európai politológusok bemutatott cikkei korlátozottan érintik is Magyarországot, mégis nagy tanulságokkal szolgálhat számunkra az a megközelítésmód, amelyet általánosságban alkalmaznak.

KORAI ILLIBERALIZMUS-ELMÉLETEK

Bár a '90-es években jó ideig töretlenül fejlődik a régió, mégis elég korán megjelennek az illiberalizmus-elméletek. Ezek közül a legismertebb Fareed Zakaria dolgozata.¹ A szerző ezt mondja: „Úgy tűnik, számos ország meglepszik egy olyan államformával, amelyben a magas fokú demokrácia magas fokú antiliberalizmussal párosul.”² Helyénvaló-e itt a „meglepszik” kifejezés használata? Egyik vagy másik demokrácia-típus alkalmazását illetően szabad-e ilyen „puha” megközelítéssel élnünk? S ha „meglepszik”, akkor miért teszi ezt? A szerző azt sugallja, hogy egy demokrácia működtetése esetében létezik valamiféle kollektív cselekvő, esetünkben egy liberális demokráciánál *kevesebb* is „megelégedő” kollektív aktor. A szerző nem ad pontos támpontot, hogy ez az állapot aktuálisan miért jöhetett létre. Viszont megemlíti, hogy a 19. században „az alkotmányos liberalizmus elvezetett a demokráciához, a demokrácia viszont mintha nem szükségszerűen vezetne alkotmányos liberalizmushoz”. S ugyancsak a történelmet felidézve mondja: a néhai gyarmattartó nagyhatalmak esetében is fontos volt, hogy a két komponens (liberalizmus és demokrácia) közül melyik volt túlsúlyban. Ahol angolok gyarmatosítottak, ott a liberalizmus, ahol franciák, ott a demokrácia értékei váltak meghatározókká.³

Zakaria cikkét követően gyorsan elterjed az új *mainstream*-gondolkodás, s rövid idő alatt megjelennek új fogalmak és magyarázatok is. Ezek magától értetődőnek tekintik, hogy az új demokráciák egy jelentékeny része már „csak” defektes, deficites, hibrid-, választási, kvázi stb. demokrácia. Persze a szerzők

1 Fareed ZAKARIA: *Az antiliberalis demokrácia kibontakozása* [1997], Európai Szemle 1998. nyár.

2 *Uo.*, 5. (Az 1998-as magyar fordításban antiliberalizmus szerepel, de ma már egyértelműen az illiberalizmus kifejezés használatos.)

3 *Uo.*, 8.

szinte mindegyike emlékezteti az olvasókat arra, hogy a történelem ismétli magát annyiban, hogy a *demokratizálási* hullámokat mindig követik *ellenhullámok* is. Larry Diamond például megállapítja, hogy a „hibrid rendszer” vagy „választási autokrácia” fogalma (az olyan rendszer, amely a diktatúra és a demokrácia között helyezkedik el) már az 1960-as és ’70-es években is létezett. Ebbe a kategóriába az olyan, többpárti választásokon alapuló, de nem demokratikus országokat sorolja, mint például Mexikó, Malajzia, Szenegál, Dél-Afrika, Tajvan stb. De az ilyen rendszereknek – folytatja – még hosszabb történelmi múltjuk van: léteztek „hibrid” rendszerek a 19. századi Latin-Amerikában is, ahol a korlátozott elit-verseny eredményeképp úgynevezett oligarchikus demokráciák jöttek létre.⁴ Összességében Diamond *hat* rendszertípust különböztet meg és foglal táblázatba, egyik végponton a teljesen nyitott liberális demokráciával, másik végponton a zárt autoritáriánus rendszerrel.⁵ A szerző ennek a kritériumrendszernek megfelelően beosztja a világ 192 országát, amelyből 73 nevezhető liberális demokráciának, 31 választási demokrácia, 17-ről nem egyértelmű a besorolás, 21 kompetitív, de autoriter, 25 hegemon választási autokrácia és 25 hagyományos autoriter rendszer.

Az új elméleteknek azonban van egy másik aspektusuk is, ez pedig a korai ’90-es évek elméleteit illető kritika – vagy inkább *önkritika*. Például ilyen önkritika az, hogy a „tranzitológia” és a „konszolidológia” felszínes maradt, tisztázatlan elméleti és normatív alapokkal is. E kritikai észrevételek között figyelmet érdemel az, hogy a tranzitológia túl könnyen magáévá tette Robert Dahl és Schumpeter demokrácia-kritériumát, miszerint a demokrácia legfőbb mércéje a szabad választás.⁶ Ez a kritika nyilvánvalóan a ’90-es évek végére kiforráló liberális demokrácia-felfogásból táplálkozik, amely egy évtizede még korántsem olyan erős, s amely ekkor már a demokrácia *minőségét* állítja a középpontba.

Az önkritika lényege annyiban jogos, hogy ezeket a komplex követelményeket, pontosabban e komplexitás *átültethetőségét* az irodalom nagyobbik része nem kellő alaposággal mérlegelte, és ezért a demokratizálódást előrehaladottnak tekintette a valóságosnál. Ennek az új „mérlegelésnek” a jegyében a kezdetben minden további nélkül demokráciákként azonosított új kelet- és közép-európai rendszerek némelyike azért kerül át a defektív (deficitos stb.) demokrácia-kategóriába (majd napjainkhoz közeledve az autoritáriánus csoportba), mert nem tudják teljesíteni a *jó* demokráciákkal vagy a demokrácia minőségével kapcsolatos új nyugat-európai elvárásokat.⁷

AZ ILLIBERALIZMUS-ELMÉLETEKTŐL A TRANZITOLÓGIA KRITIKÁJÁIG

Figyelemreméltó, hogy ezen önkritikus elméletek sorában olyan is megjelent, amely a tranzitológia alapállítását kérdőjelezi meg.⁸ Nevezetesen azt, hogy a térségben egyáltalán *létrejötttek-e* az átmenet időszakában demokráciák. A Levitsky–Way szerzőpáros több cikkben, tanulmányban és könyvben foglalkozik a témával, s bevezetik az irodalomba a „kompetitív autoritarianizmus”

4 Larry DIAMOND: *Thinking about Hybrid Regimes*, The Journal of Democracy 2002. április, 23.

5 Uo., 26. A hibrid rezsimek egy újabb klasszifikációjáról lásd GYULAI Attila – STEIN-ZALAI Juliane: *Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire*, Metszetek 2016/2., 42–59; és (főleg magyar kontextusban) Bozóki András – Hegedűs Dániel: *A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertológia tükrében*, Politikatudományi Szemle 2017/2., 7–32.

6 Wolfgang MERKEL – Aurel CROISSANT: *Defective Democracies: Concept and Causes*, Central European Political Science Review 2000/1.; Uő.k.: *Conclusion: Good and Defective Democracies*, Democratization 2004. december, 199. Hozzátehetjük, hogy Dahl sosem mondta azt, hogy a demokráciának ez az egyetlen kritériuma; ám egy vitahelyzethez hozzátartozik, hogy a vitapartner nézeteit leegyszerűsítik, s olyasmit tulajdonítanak neki, amit ő nem mondott.

7 MERKEL–CROISSANT: *Conclusion...*, 201. Ebben a zárócikkünkben (a tematikus szám cikkei a „jó” demokráciákkal foglalkoznak) a szerzők megállapítják, hogy csak egy inkluzív típusú demokrácia lehet jó, amelyik nem ilyen, az nem felel meg a „jó” demokrácia kritériumainak. De még ennél is fontosabb a *rule of law* (a jogállam) működése. A demokrácia minőségének kérdése a 2000-es évek egyik slágertémája; de ennek is több ága alakul ki. Lásd a kormányzásra nézve a *good governance*- és a *good government*-iskolát.

8 A tranzitológia volt a kelet- és közép-európai átmenetek vezető irányzata. Lásd erről CSIZMADIA Ervin: *A tranzitológiának vége, felejtjük-e? Az átmenet „származékos” elméletei és tanulságai*, Politikatudományi Szemle 2016/2., 135–153; Uő.: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan?* Gondolat, Budapest, 2017.

fogalmát.⁹ 2002-ben írott alapcikkükben még viszonylag mérsékeltbben érvelnek, hiszen – másokhoz hasonlóan – megállapítják, hogy az ő fogalmuk sem teljesen eredeti, az általuk leírt rendszerekhez hasonlók korábban is léteztek Európában, például az 1920-as években. Vagy a '40-es és '50-es években Argentínában (peronizmus). Tiszta formájában azonban ez a típus a '90-es évek második felétől mutatkozik meg, s itt már áttörés mutatkozik a demokrácia-irodalomban is. Mert – ellentétben a demokrácia-irodalom fősodrával – ebben az értelmezésben már nem a demokrácia valamilyen torzulásáról vagy hiányosságáról van szó (tehát nem pseudodemokráciáról, virtuális demokráciáról, választási demokráciáról stb.), hanem egy alapjaiban más fenoménről, autoritarianizmusról, ami már nem a demokrácia csökkentett értékű formája, hanem egy *másik* rendszer. A szerzők szerint kompetitív autoritárius rendszerek kétféleképp jöhetnek létre: vagy egy „virágzó” autoritárius rendszer felpuhulásával, vagy egy induláskor demokratikusnak látszó rendszer hanyatlásával.¹⁰

Levitsky és Way ebben a cikkükben inkább az utóbbi változatra voksolnak, de azért tesznek egy megkötést. Nevezetesen azt, hogy a Szovjetunió bukásával a demokrácián kívül nem volt lehetőség „alternatív rezsimre” létrehozására; a „periferikus országok” (ők nevezik így) még ha akartak, sem tudtak volna másfajta politikai rendszerhez nyúlni, mint a demokráciához. Nevezhetjük ezt az „alternatíva híján demokratizálódás” tételének is, ami azért újszerű megállapítás, mert a demokratizálást igyekeznek nem csupán egy egyetemes rangra emelkedő eszme helyi megvalósulásának tekinteni, hanem összhangba hozni azt a lokális sajátosságokkal. Zakaria – száz százalékgig abból a feltételezésből kiindulva, hogy 1990 után Kelet- és Közép-Európa a nyugati normáknak megfelelően demokrati-

zálódott – azt kéri számon, hogy bizonyos demokráciák működtetői (vezetők, társadalom – nem tudjuk, pontosan kik) miért térnek el ezektől a normáktól és miért „tévednek” az illiberális demokrácia útjára. Lewitskyék nem ezt az utat választják, hanem megkérdőjelezzik, hogy a demokratizálás elmélete helyesen írja-e le a helyzetet.

A szerzőpáros ezt még markánsabban és élesebben fogalmazza meg közel 15 évvel később, a *Journal of Democracy* nagy 2015-ös demokrácia-vitájában. Azt mondják ugyanis, hogy az, ami a 2000-es évek elején sokak számára visszafordulásnak vagy a demokrácia hanyatlásának tűnt, az a demokratikus átalakulás folyamatainak félreértéséből adódik. Egyszerűen rossz volt az értelmezés, de akár mentség is található erre, nevezetesen az, hogy a korai tranzitológia a poszt-hidegháborús korszak szülötte, s az attól való megkülönböztetés által akarta meghatározni önmagát. Amikor viszont a kitűzött nagyratörő célok nem teljesültek, és kiderült, hogy nem minden demokrácia követi a liberális utat, az elemzőkön elkeseredés lett úrrá és ebből születtek a visszafordulás-elméletek.¹¹

De a túlzott optimizmusnak volt egy másik, tartalmi oka is. Mégpedig az, hogy az átmeneti korszak elemzői nem tudnak különbséget tenni az autoritarianizmus bomlása és a demokratizáció között. Emiatt az előbbi bomlását *együttal* az átmenet kezdetének tették meg, majd pedig magától értetődőnek vették, hogy ami létrejött, az demokrácia. Ráadásul olyan, ami a történelemben *példa nélküli*; holott – írják szerzőink – sokkal inkább beszélhetünk a '80-as évek végén az autoriter rendszerek „példanélküli” válságáról. Levitsky és Way a kelet- és közép-európai átalakulás kapcsán tehát nem látják bizonyítva, hogy egyáltalán sikerült a demokratikus rendszeralap létrehozása. Ebből adódik az az észrevételük is, hogy a 2000-es években megjelenő autoritárius „feltámadás” nem valami merőben új jelenség, hanem annak a jele, hogy a '80-as évek

» megkérdőjelezzük, hogy a demokratizálás elmélete helyesen írja-e le a helyzetet

9 Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *Elections Without Democracy. The Rise of Competitive Authoritarianism*, *Journal of Democracy* 2002. április, 51–65; Uók.: *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge UP, Cambridge, 2010.

10 LEVITSKY–WAY: *Elections Without Democracy*, 60–61.

11 Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *The Myth of Democratic Recession*, *Journal of Democracy* 2015. január, 45.

végén válságba kerülő – és átmenetileg demokráciának tűnő – rendszerek kihevették válságukat, és ismét megerősítik autokratikus vonásaikat.¹²

A 2000-es évek eleje (Lewitskyék első cikke) és 2015 (Levitskyék ímént idézett cikke) között eltelt másfél évtizedben az irodalom egyik ága egyre erőteljesebben a liberális demokráciától eltávolodó illiberális demokráciákra koncentrál. Míg Zakariánál az illiberális rendszerek nem elsősorban Európában vannak, a 2000-es években előbb Lengyelország, majd Magyarország jelenik meg az illiberális rendszerek mintájaként.¹³ Mudde és Jenne egyenesen úgy látja: Magyarországot csak „kívülről” szabadíthatják fel, ezért – nyilván a hatékony magyar ellenzéki politika híján is – felszólítja a nemzetközi közösséget a kollektív cselekvésre.¹⁴

AZ AUTOKRÁCIA FELTÁMADÁSA?

Az irodalom másik ága viszont az autoriter rendszerek újszerű feltámadását már nemcsak egy szimpla *reversewave*-nek tekinti,¹⁵ hanem egy régi vita újraindításának. Ezen irányzatba tartozik – ellenkező előjellel – Azar Gat vagy a Deudney–Ikenberry szerzőpáros.¹⁶ Gat inkább úgy látja, hogy az autokratikus hatalmak megerősödése egy 1945 után lassan megszűnő nagyhatalmi dimenziót hoz vissza a politikai versenybe, ami szerinte elkerülhetetlen, s nem feltétlenül negatív hatású.¹⁷ Hiszen a 2000-es években Kína és Oroszország már rendelkeznek bizonyos kapacitással, amelynek révén életképes modernizálódásmintának is tekinthetők. Ezen országok felemelkedését a szerző azzal magyarázza, hogy – mint ezt fentebb magam is megfogalmaztam – a liberális kapitalizmus modellje a világ számos térségében nem bizonyult bevezethetőnek, ezért sok helyütt a kapitalizmusnak csak állami eszközökkel, ha tetszik: autokratikus módszerekkel sikerült érvényt szerezni. Ezen autokratikus kapitalista modellek felemelkedését végsősoron attraktivitásuk és teljesítőkéességük jelenti. A szerző addig nem megy el (amitől egyébként sok nyugati elemző tart), hogy ezek az alternatív nagyhatalmak felemelkedésükkel újra (mint régen) háborús helyzetet idézhetnek elő, viszont azt megjegyzi, hogy felemelkedésük elhozhatja a Szovjetunió bukásától számító liberális hegemonia végét.¹⁸

Ezzel ellentétes álláspontot képvisel cikkében Deudney és Ikenberry. Any nyiban egyetértenek Gattal, hogy a 2000-es években egy 1990-ben lezártnak, eldőltnek hitt vita nyílt ki újra, s még azt is elismerik, hogy fel lehet tenni azt a kérdést, hogy lehetséges-e több modernitás, és az autokratikus politikai háttérrel nyugvó modernizálás tartósan összeilleszthető-e a kapitalizmussal.¹⁹ Mindazonáltal a szerzők a liberális demokrácia uralkodó szerepének megmaradása mellett érvelnek, de itt már szó sincs arról, hogy ez a vezető szerep megkérdőjelezhetetlen, sőt a liberális demokrácia pozíciójának megmaradása mellett elismerik, hogy egy régi és nagy – az ipari forradalommal kezdődő – vita újra megindul. A vita – időről időre fellobbanva – arról szól, hogy vajon csak egyféle

12 Uo., 49 és 51.

13 Ivan KRASZTEV: *Is East-Central Europe Backsliding? The Strange Death of the Liberal Consensus*, *Journal of Democracy* 2007. október, 56–63; Cas MUDDE: *Who's Afraid of the European Raical Right?* *Dissent Magazine* 2011. ősz; Cas MUDDE – Erik K. JENNE: *Hungary's Illiberal Turn. Can Outsiders Help?* *The Journal of Democracy* 2012. július, 147–155.

14 MUDDE–JENNE: *I. m.*, 154. A magyarországi illiberális államot, illetve illiberális demokráciát érő kritika különösen az után erősödik fel, hogy Orbán Viktor 2014 nyarán elmondja híres tusnádfürdői beszédét. De a kritika már jóval korábban megvan. Magyar szerzők már 2006 és 2010 között is nagyon élesen szembe fordultak a Fidesz demokrácia-felfogásával.

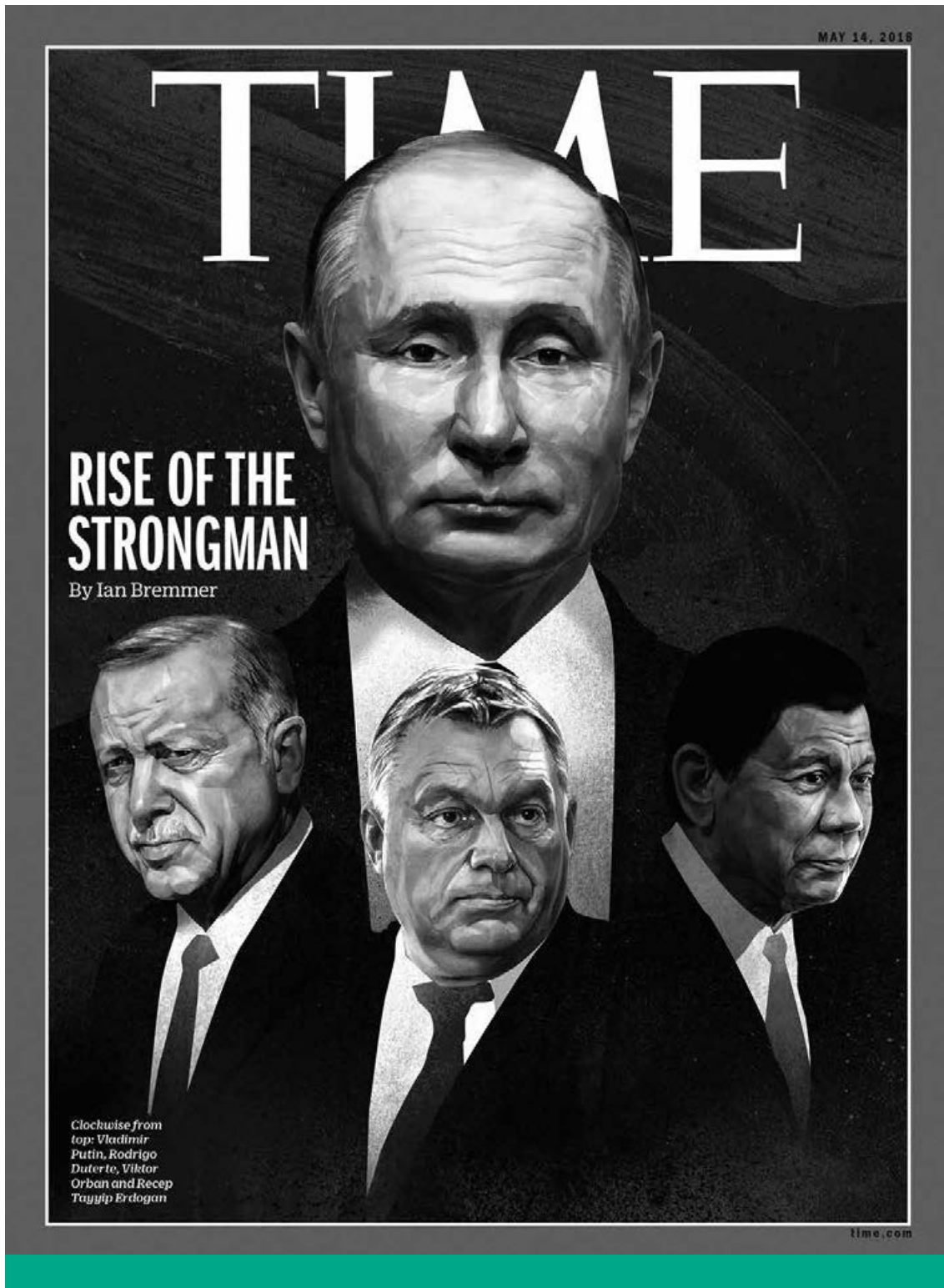
15 A nyugati irodalom sztemerd megközelítése, hogy demokratizálási és demokrácia-visszafordulási hullámok alkotják a 20. századot. Lásd erről például Samuel P. HUNTINGTON: *The Third Wave. Democratization in the Late 20th Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 1991. A *Journal of Democracy* 2015-ös tematikus számában Robert Kagan is összefoglalja, hogy 1945 után egy demokratizálási hullám jön, majd ezt az '50-es évektől máris egy visszafordulási hullám követi (Peru, Brazília, Dél-Korea, Pakisztán, Chile, Görögország tartoznak ezek köze a visszaforduló országok közé), lásd Robert KAGAN: *The Weight of Geopolitics*, *The Journal of Democracy* 2015. január, 24.

16 Azar GAT: *The Return of Authoritarian Great Powers*, *Foreign Affairs* 2007. július–augusztus; Daniel DEUDNEY – John IKENBERRY: *The Myth of the Autocratic Revival*, *Foreign Affairs* 2009. január–február.

17 Francis FUKUYAMA híres cikkében a nagyhatalmi dimenzió kiiktatódása a történelemvége-tétel ikerpárja: *A történelem vége?* [1990] ford. KONOK István, *Valóság* 1990/3., 16–31.

18 GAT: *I. m.*, 60 és 66–67.

19 DEUDNEY–IKENBERRY: *I. m.*, 80–81.

Liberális pánik
– A *Time* 2018. május 14-ei számának címlapja az „erős emberek felemelkedéséről”

vagy többféle modernizálódás képzelhető-e el. A Szovjetunió „nem várt” hanyatlásának idején úgy tűnt, ez a vita eldőlt, s csak a liberális demokrácia az egyetlen út a fenntartható fejlődéshez. Viszont az autokratikus alapokon nyugvó, de kapitalista vonásokat is öltő Kína növekedése, valamint Oroszország változó szerepe újrainyitotta a vitát. Ezek az új fejlemények pedig számos megfigyelőt készítettek arra a következtetésre, hogy többféle kapitalista modernizációs út létezik, és az autoritarizmus kompatibilis a kapitalizmussal. Ilyen szerzőnek tekintik például az imént idézett Avar Gatot is.

Kelet- és Közép-Európa kapcsán, másfél évtized alatt nagy utat járt be a nyugati elmélet a liberális demokrácia teljeskörű győzelmétől az illiberális

demokráciák, majd az autoritárius rendszerek felemelkedéséig. Ha egy más megközelítésben nézzük, akkor azt látjuk, hogy a kezdeti tranzitológiai paradigmák magabiztosságát felváltották a tudományos értelemben véve kevésbé optimista, a liberális demokrácia, sőt a demokrácia gyors bevezetésével kapcsolatos szkeptikus megközelítések. Nemigen találkozunk viszont a korai és a későbbi elméletekben sem az ún. „sérülékenység-faktor” számbavételével. Holott ez nagyon is erősen jelenlévő kutatási irány a fejlett demokráciákban. Legújabbán például Richard Youngs hívja fel számos írásában a figyelmet arra, hogy újra kell gondolnunk a nyugati (mintaadó) és az egyéb (mintakövető) országok interakcióját, hiszen korántsem arról van szó, hogy a mintaadó országok mindenben követendő fejlődést produkálnának. Youngs egyértelművé teszi: a mintakövetésnek határt szab, hogy a mintaadó országok maguk is sérülékenyek, és korántsem tudnak teljesíteni minden demokrácia-követelményt, így hogyan várhatják a nyugati országok, hogy demokráciájukat más országok mindenben példának tekintsék és kövessék, miközben ők maguk is elégedetlenek a saját demokráciáikkal.²⁰

KONKLÚZIÓ

Természetesen a *mainstream*-elméleteket ma is erősen meghatározzák a fent bemutatott teóriák, de azért korántsem egyszólamú ez az irodalom. A legérdekesebb változást abban látom, hogy az utóbbi időben már nemcsak annak megállapítása történik meg, hogy a kelet- és közép-európai demokratizálódás után kezdetben önmagukat liberális demokráciáknak tekintő kelet- és közép-európai országok egy némelyike letért erről az útról, hanem azé is, hogy nem is biztos, hogy jó megközelítés volt az új demokráciákat – nyugati értelemben véve – liberális demokráciáknak tekinteni. Nagyon izgalmas teoretikus kihívás, amit fentebb Levitskytől és Waytől idéztem, hogy az átmenet időszaka voltaképp csak az autoritárius rendszerek elbizonytalanodása, de nem megszűnése volt. Nem kevésbé izgalmas az a másik nézőpont, miszerint a nyugati modellek adaptálásának korlátját az is jelentheti, hogy a potenciális követő országokban olyan elitek kerülnek hatalomra, amelyek a nyugati mintát sérülékenynek tekintik s ezért ezt nem „egy az egyben” kívánják adaptálni.

A legérdekesebb kérdés mégis az, hogy például a Magyarországon 2010 után létrejövő berendezkedés valójában *hová* is sorolható. Sem az illiberális és a hibrid demokrácia, sem a hibrid rendszer (demokrácia és diktatúra között) nem ad ugyanis választ arra a kérdésre, hogy konkrétan a magyar helyzet *miért olyan irányt vett, amilyet*. A mélyebb válaszhoz erősebb történelmi látásmód kellene, ami a fenti szerzők közül leginkább Richard Youngsnál figyelhető meg. A többiek kevésbé érzékenyek a történelmi faktorokra, ezért elméleteik számos mai változást kevésbé tudnak megmagyarázni. Megítélésem szerint a magyar helyzet értelmezéséhez csakis egy ilyen történelem-érzékeny megközelítés segítségével léphetünk közelebb, de ennek a történelmi nézőpontra a kifejtése már nem ennek a dolgozatnak a tárgya.²¹ ■

**olyan elitek kerülnek hatalomra,
amelyek a nyugati mintát
sérülékenynek tekintik
s ezért ezt nem „egy az egyben”
kívánják adaptálni**

20 Richard YOUNGS: *Exploring “Non-Western Democracy”*, The Journal of Democracy 2015. október, 140–155.

21 A hosszú trendekről, illetve a magyar politikai fejlődés történelmi mintázatairól lásd CSIZMADIA: *A magyar politikai fejlődés logikája*.